

Hatets psykologi

Marit Netland

Marit Netland, denne månedens kronikkforfatter, er dr.psychol. og førsteamanuensis ved Høgskolen i Bergen. Sammen med Kjell Underlid, Ingunn Skre, Anne Skard, Peder Kjøs og Magne Raundalen er hun invitert av Tidsskriftets som fast kronikør. Neste måned: Kjell Underlid.

I Midtøsten hates det. Etter et besøk i de palestinske områdene uttalte FNs tidligere nødhjelpsadministrator Jan Egeland til Aftenposten (11.08.06) at han aldri før hadde sett innbyggerne der så «fulle av hat». Andre forteller at hatet kultiveres («lærer barna å hate») og har gode vekstforhold («hatet gror og får næring av frykt»). Hat er enten årsak til («drevet av hat») eller konsekvens av voldshandlingene i konfliktene i Midtøsten («krig avler hat»). Hat kan også være sin egen årsak og virkning, hevdes det («hatets onde sirkel»). Er slike utsagn så tilforlatelige og uproblematisk som de ved første øyekast kan virke? Og hva angår dette spørsmålet psykologien?

Lærebøker i sosialpsykologi inneholder sjelden teori om hat, men nesten alltid om kjærlighet

Det er ikke lett å si hva de mener med hat, de som stadig benytter dette ordet i beskrivelser og forklaringer når temaet er etnisk konflikt. Det er mulig at journalister og andre bruker ordet nokså tankeløst. Det passer godt for avisenes krigstyper om krig. Hat står muligens derfor i den ene overskriften som erstatning for raseri, i den neste i stedet for vold. Men for avisleseren kan slike overskrifter vekke de samme assosiasjonene hver gang. I leserens begrepsverden kan veien være kort fra «hat» til «irrasjonell», «ond», og «vedvarende». I så tilfelle sitter leseren kanskje igjen med den oppfatning at etnisk vold er uttrykk for nedarvet irrasjonelt hat som kun har det formål å skade eller utslette det hatede objekt (f.eks. jødene, palestinerne).

Har de populære forestillingene om hatets rolle utspring i psykologien? Neppes. Hittil har psykologisk forskning på årsakene til interetnisk konflikt ofte tatt utgangspunkt i sosialpsykologiske mellomgruppeteorier som vektlegger utvikling av fordommer og kamp om begrensede ressurser. Forskning på de psykiske følgene av politisk vold har dreid seg mye om symptomer på posttraumatisk stress og depresjon. I den grad man har forsøkt å undersøke om voldseksposering fører til voldelig reaksjon, har man gjerne satt opp PTSD, opplevd håpløshet, nasjonal identitet, politisk bevissthet og sinne som mellomliggende variabler, men sjelden hat.

Hvorfor har forskerne viet hat så liten oppmerksomhet? Én forklaring er at det er annet enn hat som har syntes å dominere de krigsrammedes psyke. Denne forklaringen gjelder for min forskning blant palestinere og bosniere. Derfor har jeg hatt lett for å tenke at hat ikke er så viktig som massemediene forteller oss. I det siste har jeg imidlertid begynt å spørre om jeg kan ha oversett omfanget av hat blant mine informanter som følge av min bakgrunn i psykologien. Forskning og teori på hat har nemlig ikke bare vært mangelvare i forskningslitteraturen om politisk voldelig konflikt, men også i psykologien generelt.

Det finnes flere psykologiske teorier om kjærlighet enn om hat. Dette til tross for at kjærlighet og hat, etter mange teoretikers oppfatning, er begreper som har mye til felles – enten de forstås som enkeltemosjoner, en blanding av et begrenset antall emosjoner, eller som en tilbøyelighet til å reagere emosjonelt på mange ulike måter avhengig av hvilken situasjon den man hater eller elsker, befinner seg i. Lærebøker i sosialpsykologi inneholder sjelden teori om hat, men nesten alltid om kjærlighet. For å tydeliggjøre misforholdet kan det nevnes at Robert Sternberg, opphavsmannen til en gjenganger i lærebøkene, «den triangulære teori om kjærligheten», hevder at det største problemet verden står overfor, muligens er hat. Hvis så er tilfellet, og hatbegrepet ikke gis større plass i forskning og teoridannelse – da svikter psykologien verden!

Men det er ikke sikkert Sternberg har rett. Han knytter terrorisme og folkemord til hat. Etter flere forskeres oppfatning (bl.a. Robert Pape) er imidlertid ikke terrorister motivert av hat, men av kjærlighet til sin nasjon og sin gud, samt av lojalitet til sine kamerater som de ser på som f.eks. frihetskjemper. Og folkemord, som det i Rwanda, drives ikke fram av menneskemasser som koker av hat, hevder Clark McCauley ved Solomon Asch-senteret for studiet av etnopolitisk krigføring. Ifølge ham er folkemord vanligvis meget godt planlagt, utført av relativt få mennesker og instrumentelt motivert, ikke hatmotivert.

Hatbegrepet synes å ha blitt hyppigere benyttet i den offentlige meningsutvekslingen etter 11. september 2001. Har dette sammenheng med en reell økning i hat eller med hva sterke politiske krefter ønsker at vi skal oppfatte som virkelighet (søk for eksempel «hate freedom» på www.whitehouse.gov)? Begge deler, kanskje.

Har vi lettest for å sympatisere med den som synes styrt av hat, eller den som i nød og med berettigede grunner griper til vold? Det opplagte svaret på dette spørsmålet forklarer noe av konfliktretorikken som knytter motstanderens handlinger til et iboende og irrasjonelt hat. Med retorikken om hatet forsøker gjerne den sterke parten å styre oppmerksomheten bort fra at volden den svake parten utøver, kan være – og ofte er – et instrumentelt middel for å nå sitt egentlige mål (frihet), og at de virkelige grunner for volden kan være – og ofte er – rettferdige krav og/eller berettiget harme. Når menigkvinner og -menn forstår fremstillinger om «de hatefulle andre» som virkelighetsbeskrivelser, er de/vi langt på vei klare til å oppfatte for eksempel statsterrorisme som krig mot terror og til å se på okkupasjon og undertrykkelse som nødvendige onder.

Moslih Kanaaneh ved Universitetet i Birzeit på Vestbredden hevder at det at palestinere daglig blir beskrevet og behandlet som potensielle terrorister og representanter for ondskapens akse, medvirker til at profetien går i oppfyllelse, dvs. at mange palestinere virkelig fylles med hat. Dette hatet er knyttet til den doble urettferdighet det er å bli forstått som den egentlige årsaken til undertrykkelsen de opplever å være utsatt for. Det er knyttet til det å oppleve at de som palestinere ikke kan forsvare seg mot politisk vold uten samtidig å risikere å styrke bildet av at de er bærere av et hat og en primitivitet som motparten i neste omgang vil kunne få forståelse for å måtte bekjempe med harde midler – i det godes tjeneste.

Dersom denne fremstillingen har hold i seg, må psykologer etter min mening bruke hatbegrepet med forsiktighet når temaet er politisk voldelig konflikt, samt passe på å skille mellom den svake og den sterke partens hat. Vi må ikke risikere å bidra til konflikteskalering og svekket forståelse for lidende mennesker på alle sider av verdens konflikter ved bevisstløst å tilpasse oss en retorikk om hat. Dette må imidlertid ikke hindre psykologer i å involvere seg i forskning med det mål å forstå hatets rolle i krig og krigslignende situasjoner. Psykologien bør dessuten generelt gi en større plass til hatets psykologi.